

Forunderlige flintfunn i Stange Vestbygd

Stange Vestbygd grenser mot Mjøsa og er en del av kambrosilurområdet som dekker store deler av Hedemarken med dagens kommuner Stange, Hamar, Ringsaker og Løten. Jordsmonnet og grunnlaget for jordbruket i regionen er meget gunstig, og med røtter helt tilbake til yngre steinalder (neolitikum) og bronsealder (perioder og dateringer i Tabell 1). Bønder gjennom mangfoldige generasjoner har skapt det vakre kulturlandskapet. Noen særegne flintgjenstander fra Hemstad og Gillund i Vestbygda forteller en spesiell historie om den eldste jordbrukstiden.

Spørsmålet som her skal stilles, er hva slags redskaper disse flintsakene er, hvor gamle de er, og hva de ble brukt til. Videre kan funnomstendighetene tyde på at gjenstandene ble nedlagt i jorden som rituelle ofringer til tidens guder, og grunnlaget for en slik tolkning skal forklares nærmere. Forut for en drøfting av disse spesifikke funnene omhandles viktige kulturhistoriske trekk ved periodene yngre steinalder og bronsealder i vårt distrikt. For å få forståelse av bakgrunn og miljø knyttet til flintsakene, omtales også øvrige gjenstandsfunn, offerskikker, gravminner

og gravskikk, boplasser og bygdeborger i nærområdet, avgrenset til den sørvestre delen av Vestbygda (Figur 1).

Det eldste jordbruket på Hedemarken

Den eldste bosetningen i det østnorske innlandet dateres til om lag 7500 f.Kr. Eldre steinalder (mesolitikum) utgjør en lang periode med fangst, fiske og sanking; den såkalte veidetiden. Lite er derimot undersøkt fra de aller eldste tider på Hedemarken. Enkelte funn av økser og hakker av bergart, boplasser langs Mjøsa, Rokosjøen og andre innsjøer vitner om at det var mennesker her. En helleristning med elgfigurer på Steinsodden ved Mjøsa i Ringsaker er fra siste del av perioden (senmesolitikum).

I yngre steinalder og bronsealder introduseres jordbruket og husdyrholdet, i tråd med utviklingen lenger sør. Trolig var det i hovedsak innvandrende bønder fra Sør-Skandinavia som sto for den store omveltningen. Det er i bygdene nær Mjøsa det er gjort mest funn fra disse periodene. Det er kjent noe materiale i de indre og høyereliggende landskapene, derav i Løten, men her avtar funnmengden.

Funn av store, slipte flint- og bergartsøkser peker mot en første og spredt etablering av disse nye næringsveiene i tidlig yngre steinalder (tidlig- og mellomneolitikum). Først fra siste del av yngre steinalder (senneolitikum) er det en markant økning i oldsaksfunnene. Nå finner den virkelige jordbruksbosetningen i Mjøsbygdene sted. Det er fremkommet mange enkle skafthulløkser og flintdolker, enkelte flintsigder og noe annet materiale. Skafthulløksene

▲ **Figur 1**
Sørvestre del av Stange Vestbygd med arkeologiske funn fra yngre steinalder til tidlig jernalder.

Kart: NIKU 2018 (omarbeidet etter H. Amundsen 2011:86)

var et jordbruksredskap, brukt til rydding av skog til åker og beite. Øksene kan også ha vært benyttet til tømmerarbeider i forbindelse med bygging av hus og båter. En flintdolk er en form for stikkvåpen. Det er vakre gjenstander med en håndverksmessig fin utforming. Dolkene var symbolske gjenstander eller verdighetstegn, men kan også ha blitt brukt til slakting av dyr eller som våpen. I flere tilfelle er dolker funnet i sammenhenger som tyder på at de er ofret til tidens guder, for eksempel i form av et sett med to dolker i våtmark eller ved jordfaste steiner. Dolker ble også gitt som gravgaver til de døde. En flintsigd er som ordet tilsier et redskap til å høste korn med.

I bronsealderen fortsetter jordbruksekspansjonen. De første bøndene dyrket bygg og hvete, senere også havre og andre kornsorter. De vanligste husdyra var sau, geit, gris, ku, okse og etter hvert hest. Hunden hadde allerede vært menneskets følgesvenn fra langt tilbake i eldre steinalder. I hele Hedmark fylke er det kun kjent 19 gjenstander av bronse, tre av gull samt en smeltedigel av leire (Johansen 1981:193-194). Menneskene fortsatte å bruke stein, tre, bein og gevir som redskapsmateriale. Bronsegjenstandene var status- eller luksusprodukt, men det var også mange bruksgjenstander, som feks. bronseøkser. Metallet ble skaffet til veie gjennom handel og gaver, og det var kontakter over store geografiske områder. Samtidig viser funn av støpeformer av kleber og smeltedigler av leire at folk lokalt kunne produsere egne bronsegjenstander (Melheim 2013). Praktfulle bronsegjenstander i form av store hals-smykker, bronsekar, sverd etc. ble lagt ned i steinur, ved jordfaste steiner eller i tjern og våtmark som offergaver til gudene.

Skålgroper er små groper som er meislet inn i stein og berg. Det er en form for helleristninger som dateres innenfor siste del av yngre steinalder, bronsealder og eldre jernalder, og som vitner om det eldste jordbruket. Skålgropene var antagelig religiøse symboler for de første bøndene, kanskje også en form for markering av åker, eng og beiteland. Det er på Nes og Stavsjø i Ringsaker det er kjent flest skålgropsfelt her i distriktet, og det er enkelte felt i Stange (Vogt et al. 2013).

Pollenanalyser gir opplysninger om vegetasjons-

utviklingen gjennom tidene og viser menneskelig påvirkning av landskapet gjennom åkerbruk og husdyrhold. Pollen er blomsterstøv og rester etter planter, korn og trær som er bevart i myrer og tjern. I Stange er pollen undersøkt i Våletjern og på Vestre Lindstad. Pollensporene i Våletjern viser at det var jordbruksaktivitet i siste del av yngre steinalder, og muligens husdyrhold noe tidligere. Det var korndyrking i eldre bronsealder og videre opp i tid. Tilsvarende undersøkelser og resultater er gjort i Åstjern på Helgøya (Hafsten 1958, Høeg 2005). Prøven fra Lindstad ga derimot ikke noen opplysninger om det eldste jordbruket, fordi lagene fra disse periodene ikke var bevart (Fjeld 1997).

Selv om jordbruket øker i betydning, ble det praktisert en blandingsøkonomi med åkerbruk, husdyr, fangst, fiske og sanking av spiselige, ville vekster. Det var små og spredte åkerlapper, eng og beitemark i tilknytning til bosetningene. Husdyr kunne også beite i skogene. Funnt av pilspisser av flint vitner om at vilt inngikk i kostholdet, og de mange boplassene ved Mjøsa viser at fiske var viktig. De eldste hedemarksbøndene var med andre ord allsidige i sin næringsutøvelse og arbeidet og virket innenfor flere ulike landskap.

Med unntak av boplasser i Mjøs-kanten, er det hittil ikke funnet regulære hustuffer fra yngre steinalder og bronsealder på Hedemarken. Fra andre deler av Norge har arkeologer avdekket store grindbygde hus fra disse periodene, som fra midten av bronsealderen bygges med boligdel i den ene enden og fjøs i den andre. Utviklingen av gården som bosted har sin begynnelse i disse periodene (Welinder 1998, Myhre 2002). Samtidig var bosetningsmønsteret, landskapsbruken og eiendomsretten av en annen karakter enn i dag. Nye hus og gårder ble etablert innenfor et større område med omskiftelige åker- og beitearealer. Fra og med disse periodene fortsetter bondebefolkningen å bygge langhus til og med vikingtid. Langhus fra jernalderen er avdekket flere steder på Hedemarken (Pilø 2005).

Til tross for at det ikke er avdekket konkrete rester av hus, vitner de mange gjenstandsfunnene om beliggenheten til de eldste gårdsområdene. Flintøkser, skafthull-

økser, flintdolker og bronsegjenstander er funnet innenfor dagens jordbruksområder, på eller ved gårdstun og i åkerområder på flater og høydedrag overfor Mjøsa, og kun unntaksvis i selve strandsonen (Hagen 1946, Hagen og Skjeseth 1991, Hagen og Nashoug 1999, Amundsen 2011, 2012). Som oftest er det bøndene som har funnet disse sakene under pløying, høsting, grøftegraving og lignende. Det tydelige mønstret til funnstedene peker mot en regulær jordbruksbosetning.

I yngre steinalder ble mennesker gravlagt i enkle groper under bakken, såkalte flatmarksgraver. Flere av flintdolkene og skafthulløksene i vårt distrikt kan stamme fra slike ødelagte graver. I Danmark og Sør-Sverige var det vanlig å bygge store steinkamre og hellekister. Kun et fåtall slike gravminner er kjent i Sør-Norge, og ingen er påvist i Hedmark. I eldre bronsealder endres gravskikken. Store gravrøyser langs kysten, langs Mjøsa og ved ferdselsveier i skog og fjell kan være anlagt allerede på denne tiden. I gravrøysene ble de døde begravet i drakter, sammen med smykker, våpen og husgeråd. Fra yngre bronsealder innføres kremasjon som en ny gravskikk. Det er samtidig kontinuitet i bruk av de eldre gravfeltene, noe som vil omtales nærmere.

I tillegg til å bli gitt som gravgaver til de døde, ble gjenstander ofret til tidens guder. Det er som regel flintdolker, fint utformede skafthulløkser og bronsegjenstander som velges som offergjenstander. Slike funn er avdekket i innsjøer/tjern og våtmark, i myr, i steinur, ved jordfaste stein etc. Det er flere slike funnsteder på Hedemarken. De spesielle flintgjenstandene som omhandles i neste avsnitt, inngår høyst sannsynlig i denne kategorien.

De forunderlige flintgjenstandene i Stange Vestbygd

I Stange kommune fordeler materiale fra den eldste jordbrukstiden seg relativt jevnt innenfor dagens jordbruksarealer, og med funnkonsentrasjoner i fruktbare bygder som Vestbygda, Ottestad og Romedal. I grunnfjell- og skogsområdene i søndre del er det ikke gjort funn av denne karakter. Det utgjør følgelig ikke bare et geologisk, men kan samtidig representere et kulturhistorisk skille (Hagen

<i>Hovedperioder</i>	<i>Underperioder</i>	<i>Datering</i>
Eldre steinalder (mesolitikum)	Tidligmesolitikum (Fosnafasen) Mellommesolitikum (Tørkopfasen) Senmesolitikum (Nøstvetfasen) Senmesolitikum (Kjeøyfasen)	9500 - 8250 f.Kr. 8250 - 6350 f.Kr. 6350 - 4650 f.Kr. 4650 - 3800 f.Kr.
Yngre steinalder (neolitikum)	Tidligneolitikum Mellomneolitikum A Mellomneolitikum B Senneolitikum	3800 - 3300 f.Kr. 3300 - 2700 f.Kr. 2700 - 2350 f.Kr. 2350 - 1750 f.Kr.
Eldre bronsealder	Periode I-III	1750 - 1100 f.Kr.
Yngre bronsealder	Periode IV-VI	1100 - 500 f.Kr.
Eldre jernalder	Førromersk jernalder Eldre romertid Yngre romertid Folkevandringstid	500 f.Kr. - 0 0 - 200 e.Kr. 200 - 400 e.Kr. 400 - 570 e.Kr.
Yngre jernalder	Merovingertid Vikingtid	570 - 750 e.Kr. 750 - 1100 e.Kr.
Middelalder		1100 - 1536 e.Kr.

▲ **Tabell 1**
Arkeologiske perioder og
dateringer.

og Nashoug 1999).

Det er sjeldne flintgjenstander det skal fokuseres på videre her, funn som gir oss en spesiell innsikt i livet til de første bøndene på Hedemarken generelt og i Stange Vestbygd spesielt. Det gjelder to funnsteder med to sett med lange flintflekker. Flekker er halvferdige flintstykker som ble brukt til å lage redskaper, som kniver, skrapere, borer og pilspisser.

Jeg kom over de spesielle gjenstandene da jeg studerte materiale fra steinalder og bronsealder fra Stange i magasinet på Kulturhistorisk museum (tidligere Universitetets Oldsaksamling) i forbindelse med doktorgradsarbeidet mitt (Amundsen 2011, 2012). Da jeg så disse flintflekkene fra Vestbygda, slo det meg at de hadde en annen utforming enn flekker jeg hadde sett tidligere på steinalderboplasser jeg har vært med å grave ut i årenes løp, både i Hedmark og andre steder. Disse flekkene fra Stange skiller seg ut ved at de har en slags krok eller avsats i den ene enden. Jeg forsto derimot ikke hva denne annerledesheten kunne ha for betydning eller hva slags flekker det var, og begynte derfor å undersøke saken nærmere. Det som åpenbarte

seg, skulle vise seg å være riktig så interessant.

Det ene settet med flintflekker er fra Østre Hemstad (Figur 2, 3). I museums katalogen (tilveksten) til museet står det følgende: *Tre store flekker av utmerket flint, og bruddstykke av en fjerde. Den lengste er 11,5 cm lang. Funnet ca. 75 cm dypt ved grøftegraving ca. 30 m fra uthusene på Østre Hemstad (gnr 129/bnr 1), Stange sogn og pgd. Gave.* I et gammelt brev i museets topografiske arkiv, skrevet av grunneier Asbjørn Hagen Bergsens og datert 11.10.1930, er det flere opplysninger:

Vaaren 1926 fant en av mine karer under gravning av en liten grøft nogle flintflekker (...). Grøften, som blev gravet, ligger like ved en ny bygdevei over eiendommen, ca 30 m fra gaardens nuværende uthusbygninger (...). Flintflekkene blev fundne i bunden paa grøften, i en dybde av ca 75 cm. Grøftegraveren sier, at jorden var annerledes der, hvor flekkene blev fundne, enn i grøften ellers. Jorden var der ensartet helt ned og løs. Han hadde saaledes inntrykk av, at flekkene maate være nedgravet der. Han mener, det kan godt tenkes, der finnes flere. Han hadde ikke seet nærmere efter, og jeg fikk ikke vite om funnet, før efter grøften var gjenkastet (...).

Etter selv å ha sett flekkene i museums magasinet har jeg omklassifisert det noe. Det er ikke tre flekker, men derimot to samt et stort flintavslag. Den ene flekken er brutt i to deler, det vil si at det er en enkelt gjenstand (Figur 3). De gode funnopplysningene gir oss flere pekepinner om betydningen til flintflekkene. De er funnet samlet, og om lag 75 cm dypt under grøftegraving. Rundt flekkene var jorden av en annen konsistens, noe som tyder på at de er intensjonelt nedgravd og ikke kun mistet tilfeldig. Disse opplysningene, sammen med materialets karakter, gjør det relevant å tolke det som en offernedlegging (Bjørn 1934:20, Hagen 1946:55). Det skal også ilegges vekt at flekkene er laget av flint av god kvalitet. Flint finnes ikke naturlig i berggrunnen i Norge. Flintgjenstander fra forhistorisk tid her i landet er derfor tilvirket av importert flint fra Danmark eller Sør-Sverige, og er enten kommet hit gjennom handel via flere ledd fra sør til nord eller direkte ved at mennesker på vandring hadde med flint i bagasjen. Flinten kom enten i form av flintknoller/-emner,

halvfabrikata eller som ferdige gjenstander.

To andre flintflekker (Figur 4) er funnet på Bakke under Søndre Gillund om lag to kilometer fra Hemstad, målt i luftlinje. I museums katalogen står det følgende om disse: *Flintskraber, 7,3 cm lang, med Egg blot i den ene Ende, og Flintflekke, 7,5 cm lang, med Slagbule i den ene Ende og afbrudt i den anden. Begge f. i en Bakke nær Mjøsen paa Gillundstranden i Stange Sogn og Pgd., Hedemarkens Amt.*

Det er ikke nærmere opplysninger om dette funnet, utover at det i museets arkiv er et notat som angir samme funnsted som i katalogen. Stedet, «i en Bakke nær Mjøsen paa Gillundstranden», undret jeg meg over en stund, men ser man på kartet, er det en eiendom som heter Bakke som ligger drøye 300 meter ovenfor Gillundstranda. Sannsynligvis er det dette det henvises til, det vil si at «funnet i en bakke» egentlig er stedet Bakke. Det at de to flekkene er innlevert til museet sammen, tyder på at de er funnet samtidig. Det kan videre bety at de ble lagt ned sammen i jorden, som en intensjonell nedleggelse. Gjenstandenes spesielle karakter og med nærmeste parallell til flintflekkene på Hemstad styrker denne tolkningen.

Disse nærliggende offerfunnene av egenartete flintflekker, innenfor gårdsområdene til Hemstad og Gillund, er spesielt. I Hedmark er det kun disse funnene jeg kjenner

◀ **Figur 2**
Flintflekkene fra Østre Hemstad (C 24747) (forstørret).

Foto: © Ukjent, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

▲ **Figur 3**
De samme flintflekkene som figur 2, med den ene flekken sammenfattet.

Foto: Hilde R. Amundsen 2005

▲ **Figur 4**
Flintflekkene fra Bakke
under Søndre Gillund
(C 13913-14).

Foto: Hilde R. Amundsen 2005

► **Figur 5**
Tre ekte sørskandinaviske
løvkniver fra Lillebørs,
Hunnestad i Halland,
Sverige. Løvkniven i
midten er 20 cm lang; den
lengste av alle løvkniver
som er studert av arke-
olog Anders Högberg.

Publisert i Högberg, A. 2009:187,
og gjengitt her etter tillatelse.
Fotografiet er tidligere publisert
i Göteborgs museums årstryck
1915:76.

til av denne karakter. Det er heller ikke et vanlig materiale andre steder i landet. Hva slags betydning har så disse flekkene? Etter flere søk i den arkeologiske litteraturen kom jeg etterhvert frem til fenomenet løvkniver av flint, som dateres til sent yngre bronsealder i Sør-Skandinavia (Figur 5). Utførte slitesporsanalyser av sørskandinaviske løvkniver, det vil si analyser av bruksspør på gjenstander, viser at de nesten utelukkende er brukt til å høste korn og å skjære siv og løv med (Högberg 2009:164-165). Løvkniver eller lauvkniver er senere i jernalderen tilvirket av jern, og løvkniver av nokså lik utforming er kjent opp i vår egen tid. Fra Danmark og Sør-Sverige er det flere eksempler på at de tidlige løvknivene av flint er intensjonelt nedlagt i moser/myrer, ved jordfaste stein og inntil gravrøyser, i form av samlete funn med to til flere eksemplarer. Disse sammenhengene viser at løvkniver var en del av den rituelle eller religiøse sfæren i yngre bronsealder. Løvkniver er også funnet i tilknytning til bronsealderboplasser (Högberg 2009, Högberg og Olausson 2005, Wyszomirski 1979).

Etter min bedømmelse har flintflekkene fra Hemstad og Gillund formmessig likhet med de sørskandinaviske løvknivene, og kan følgelig mest sannsynlig dateres til yngre bronsealder. Jeg hadde derimot behov for å få drøftet

dette nærmere og henvendte meg til den svenske arkeologen Anders Högberg, som har skrevet en doktorgrad som mellom annet omhandler løvkniver (Högberg 2009). Högberg besøkte Kulturhistorisk museum i 2006 for å studere flekkene fra Stange Vestbygd. I følge Högberg oppfyller ikke våre Stange-flekker kriteriene for løvkniver fordi de ikke er tilvirket med den samme spesialiserte teknologien som de sørskandinaviske eksemplarene (personlig meddelelse Högberg 2006/2010).

Flekkene fra Hemstad og Gillund er med andre ord ikke ekte løvkniver, og kan best forstås som en form for imitasjoner. Det må bety at menneskene som holdt til i Vestbygda i yngre bronsealder, ikke hadde den teknologiske kunnskapen som skulle til for å tilvirke løvkniver. Det skal også tilføyes at under yngre bronsealder var løvkniver en handelsvare som ble transportert som ferdigtilvirkete gjenstander eller halvfabrikata over store deler av søndre Skandinavia. Det er lite trolig at denne type gjenstander ble tilvirket lokalt i Norge fra for eksempel importerte flintknoller (personlig meddelelse Högberg 2018).

Det kan likevel se ut til at en lokal flintsmed i Stange kunne kunsten å lage flintflekker som lignet de sørskandinaviske løvknivene, både formmessig og i forhold til funksjon, som skjæreredskaper til korn, siv og løv. En annen mulighet er at flekkene ikke er tilvirket her, men at de er importert fra et annet område, sannsynligvis fra et sted lenger sør. Uansett tolkning og uansett det faktum at det ikke dreier seg om ekte løvkniver, så er det interessant at disse imiterte løvknivene skjenkes som offerfunn til gudene på de to nærliggende gårdsområdene Hemstad og Gillund. For å kunne forstå hvorfor er det nødvendig å heve blikket og se på andre nærliggende funn fra de eldste jordbrukstidene.

Gjenstander fra yngre steinalder og eldre bronsealder

Det er funnet enkle skafthulløkser på Nordre Gillund (Figur 6), Stange prestegård, Rekstad og Frang. Disse øksene dateres til periodene forut for løvknivene; sent yngre steinalder og eldre bronsealder. Det er såkalte

► **Figur 6**

Enkel skafthulløks fra Nordre Gillund (C 28965).

Foto: Hilde R. Amundsen 2005

jordbruksøkser, og er den vanligste funnkategorien som kan knyttes til jordbruksekspanjonen på Hedemarken (Amundsen 2011, 2012). Alle disse fire skafthulløksene er såkalte løsfunn, det vil si at det ikke er nærmere opplysninger om funnforholdene. Det er likevel enkelte interessante trekk. Øksa fra Rekstad er et emne med et påbegynt og ikke ferdig boret skafthull. Det er kjent flere slike halvfabrikata skafthulløkser på Hedemarken, samt en fra Hernes i Elverum (Amundsen 2011). Det viser at ikke alle disse øksene er direkte import fra Sør-Skandinavia, men at de også ble laget her i distriktet. Videre er Rekstad-øksa funnet i «*N Leråker'n*», mens øksa på Frang er funnet i «*Leråkeren*». En kan undre seg over lokaliseringen til leirholdig jord. Ble øksene ofret til gudene i områder som var våtmark eller tjern i yngre steinalder? Det er eksempler på sannsynlige offerfunn av slike økser andre steder, som på Petlund i Ottestad, der en fint utformet skafthulløks lå i en myr som sannsynligvis var et tjern tilbake i yngre steinalder (Amundsen 2011).

Fra husmannsplassen Hemstadtaje, som ligger på et høydedrag sør for Hemstad-gårdene, er det gamle opplysninger om et særegent funn i form av flere flint- og kvart-sittpilspisser, to flintdolker, en flintskrape og en fiskekrok av flint. Gjenstandene skal være funnet samlet på en fjellhulle, i forbindelse med gravearbeider for lenge siden. Det er ellers sparsomt med opplysninger, og gjenstandene er ikke grundig undersøkt, men med en viss forsiktighet

velger jeg å tolke det som en rituell nedleggelse. Nærheten til andre sentrale offerfunn, som de omtalte flintflekkene og gjenstander som omtales i det følgende, er med på å underbygge denne tolkningen.

Gjenstander og myrlik fra yngre bronsealder og førromersk jernalder

Fra samme periode som våre løvkniver, yngre bronsealder, er det flere spesielle funn og funnsteder i den sørvestre delen av Vestbygda. Det mest nærliggende er et rikt funn fra Vestre Hemstad, ikke langt fra funnstedet til flekkene på Østre Hemstad. Tilbake i bronsealderen var disse to gårdene et felles bosetningsområde. Funnet fra Vestre Hemstad består av en armring av gull/bronse, en armring av gull (fragment), en liten gullbarre og en rakekniv (barberkniv) av bronse (Figur 7). Gjenstandene ble funnet i utkanten av en gravhaug ved gårdstunet i 1869, og ble etterundersøkt av arkeolog Nicolay Nicolaysen (1817-1911) samme år. Vi kan se for oss at Nicolaysen dro temmelig raskt avgårde fra Universitetets Oldsaksamling i Oslo til innlandsbygda Stange for å se nærmere på disse sensasjonelle sakene! Rakekniven ble avdekket i forbindelse med hans undersøkelse. I tillegg fant han en sølvspenne fra eldre jernalder (romertid), keramikk, dyrebein, hestetenner med mer i haugen. Dette er det eneste bronsealderfunnet i Hedmark med innhold av gullsaker i tillegg til bronser. Det er diskutert hvorvidt sakene stammer fra selve gravhaugen, eller om det er en eldre offernedleggelse som er havnet sekundært i haugen (Hagen 1946:77, 1999:84-85, 105-106, Petersen 1957, Nybruget 1976). Etter min mening kan ikke en eventuell gravkontekst regnes som sikker. Jeg antar at bronsene er et rituelt offer, kanskje gravd direkte ned i naturbakken en gang i yngre bronsealder. Gravhaugen fra jernalder ble anlagt senere på det samme stedet, og har forseglet de eldre praktfunnene.

Fra Ven, en gård som ligger mellom Hemstad og Gillund, kommer en fin miniatyrøks (celt) av bronse. Den er funnet i en stor steinrøys/-kast som lå inntil et steingjerde i en åkerkant. Mest sannsynlig har den havnet

► **Figur 7**

Deler av det rike bronsealderfunnet fra Vestre Hemstad; armbånd og gullbarre

Foto: © Ove Holst, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, (C 4957-59)

sekundært mellom rydningsstein. Det er den eneste mini-tyrcelten fra bronsealder som er kjent i Hedmark.

Særegne funn fra førromersk jernalder er en stor kulehalsring (torque) av bronse og tre myrlik. Begge funnsteder er etterundersøkt av arkeolog Heid Gjøstein Resi ved Kulturhistorisk museum i 1980-åra. Halsringen fra Hammerstad er fra et sted på gården som kalles *Kjempeholen*. Den har dekor i form av et triskele (en tripelspiral) og kommaformete blad. Etterundersøkelsen til Resi har sannsynliggjort at halsringen var nedlagt tett ved en liten dam eller innsjø. Deponering i våt kontekst av en slik unik gjenstand peker entydig mot et rituelt offer (Hagen 1999:119-120, Resi 2011).

Et svært spesielt funn av såkalte myrlik er avdekket i to myrer sørvest for Lang-Re og Nordre Rå. Det er fragmenter etter kranier og deler av øvrige knokler fra to menn og en kvinne, datert innenfor førromersk jernalder. I følge en pollenanalyse var myrene åpne tjern på det tidspunkt likene ble nedlagt. Alle tre individer lå omrotet, det vil si uten anatomisk orden, og intet ved funnene kunne angi dødsårsaker (Hagen 1999:116-118, Resi 2011, Sellevold 2011, Bukkemoen og Skare 2018). Det er fire øvrige funnsteder for myrlik i distriktet, som er datert innenfor eller nær opptil samme periode. Funnstedene er Rytjernet i Vang, Hamar og Kinnlitjernet ved Røhr i Gaupen,

Ringsaker, og nylig er det funnet skjelettdeler på henholdsvis Skytra og Starene på Østby i Romedal (Bukkemoen og Skare 2018). Hedemarksfunnene har klare paralleller til de mange moselikene som er avdekket i Danmark, Nord-Tyskland og England (Glob 1965). I tillegg til funnomstendighetene, er de arkaiske gårdsnavnene Re, Rå, Ry og Røhr interessante og peker mot forhistorisk bosetning med stor tidsdybde. Meningen bak skikken å deponere skjeletter i vann er omdiskutert blant arkeologer. Kort sagt går uenighetene ut på hvorvidt det skal anses som en spesiell form for begravelse eller om det er menneskeoffer og drap som ligger bak (se Bukkemoen og Skare 2018 for en utdypende debatt). Selv mener jeg at myrlikene mest sannsynlig representerer rituelle ofringer av mennesker. I yngre bronsealder og førromersk jernalder er branngravskikken, det vil si kremasjon, enerådende i Norden og store deler av Europa. Jeg anser det som avvikende at enkelte mennesker ble lagt ned som ubrente lik, eventuelt representert ved utvalgte skjelettdeler, i denne perioden. Jeg tenker at myrlikene er en videreføring av ofringer av steinøkser, flintdolker og brønsegjenstander. I forhold til myrlikene ved Lang-Re og Nordre Rå må ikke minst de imiterte løvknivene og det rike bronsefunnet fra Vestre Hemstad ilegges vekt. Det samme gjelder kulehalsringen fra Hammerstad. Miniaturbronseøkse fra Ven var kanskje også en opprinnelig ofring av en sjelden gjenstand. Nærliggende gravfelt og bygdeborger som omhandles i det følgende, er med på å styrke en tolkning av myrlikene som offer i det spesielle landskapet sørvest i Stange Vestbygd.

Boplasser, gravrøyser og bygdeborger ved Mjøsa

Fra gårdene i Vestbygda er det kort vei ned til Mjøsa. Ved arkeologiske registreringer langs strendene her er det påvist flere boplass- og aktivitetsområder fra steinalder og bronsealder, fra Rekstad i nord til Vethammeren i sør (Boaz 1997). Boplassene kjennetegnes ved funn av kokstein eller skjørbrent stein, ofte i store mengder. Det er varmpåvirket og oppsprukket stein etter oppvarming og matlaging. På enkelte av boplassene er det funnet gjen-

stander og avslag eller avfall av flint og lokale bergarter som kvarts og kvartsitt, som er spor etter redskapsproduksjon og andre gjøremål.

På en av tre kjente boplasser på Sotenodden ble det funnet to små flintsplinter og et kvartsavslag ved registreringen i 1997 (Boaz 1997). Jeg foretok selv en mindre utgraving her i 2003, og innsamlet i alt 37 gjenstander og avslag av flint og kvarts, med en overvekt av kvarts, samt en mulig slipestein av bergart og et fragment av bergkrystall (Amundsen 2004). Av redskaper var det en skrape, en mulig skrape og et mulig bor av flint. To kjerner eller emner vitner om at redskaper ble tilvirket på selve boplassen. Flere av funnene lå innenfor et kultur- eller bosetningslag med kokstein og kullblandet jord. Det var ingen strukturer i form av ildsteder, stolpehull eller liknende. Kulturlaget kan likevel tyde på en viss varighet i oppholdet. Materialet er vanskelig å datere entydig. Kun de to flintsplintene fra registreringen viser til aktiviteter i sent yngre steinalder eller bronsealder, og er trolig rester etter produksjon av pilspisser som det er funnet enkelte av andre steder ved Mjøsa (Amundsen 2006). Sannsynligvis ble plassen benyttet i forbindelse med fangst og fiske. Samtidig kan beliggenheten tett ved gravrøyser tyde på at rituelle aktiviteter ble utført, kanskje i tilknytning til begravelser. Boplassen ligger i tillegg innenfor nedre del av en stor bygdeborg, som omtales nærmere under. Flere undersøkelser må til for å kunne datere og forstå de mange boplassene langs Mjøsa nærmere.

Langs østsiden av Mjøsa er det kjent hele 35 felt med gravrøyser, fordelt fra Ørbekk i Eidsvoll i sør, og fra Tangen til Moelv i nord. I dette inngår enkeltliggende røyser og områder med flere røyser (Amundsen 2011, Skjelsvik 1973, Stensrud 1969). Kun disse røysene fremtrer som relativt entydige bronsealderrøyser i Hedmark. Det er såkalte tørre røyser bygd opp av stedegen stein, uten jordinnblanding, fra store monumentale røyser til små og lave steinsetninger. I toppen eller i røysenes sider er en eller flere groper et vanlig trekk. I/ved noen av gropene er det steinheller som utgjør mulige rester etter kister. Slike groper eller nedgravninger kan være etter plyndring i historisk tid. Alternativt representerer det spor etter

gjenbegravelser og seremonier mens feltene var i bruk (Bolin 1999:55-68). Denne gravskikken har oppstart i eldre bronsealder. Samtidig er dateringsproblematikken vanskelig, da det er påvist begravelser helt opp til vikingtid i denne type røyser. Langs Mjøsa er det kun utført begrensete arkeologiske undersøkelser.

Innenfor vårt område finnes slike gravrøyser fra Rekstadstranda i nord til Vethammerodden i sør. På Rekstad er det en enkeltliggende gravrøys. Neste gravrøys ligger på Frangsodden. Sør for denne er det to rundrøys-er og en langstrakt røys som nærmest ligger i hverandre, og i tilknytning er det observert bautaer, mulige steinrekker og en innhegning (Fjeld 2007:31-35). I retning Pumpestasjonen er det flere røyser, steingjerder, mulige hustuffer, gamle åkerflater og steinsatte groper. Av disse strukturene ser det ut som om i alle fall to av røysene er fornminner, men det er noe usikkert. Det ene objektet består av en rund steinsatt ring oppbygd av store bruddstein og med en stor, jordfast stein i overkant. Ut fra begge sider av steinringen er det anlagt steinrekker.

Sør for Frang ligger den gåtefulle Sotenodden, et unikt område med lokaliteter, gravrøyser og en bygdeborg. Boplassene er omtalt over. Bygdeborgen kalles *Brurstien* eller *Brurstigen* lokalt, etter et sagn om at det skal ha gått et brudefølge langsetter steinmurene. Det var et huldrebryllup; brud, brudgom, spillemann og brudehop hadde kuhaler, og følget forsvant og var som sunket i jorden. Borgen er av anselig størrelse, med et totalt areal på omlag 67541 m² (Skjelsvik 1972). Syv ruvende rundrøys-er ligger innenfor murene. Det ble foretatt en arkeologisk utgravning i tre av røysene i 1944. I to av disse var det kull i bunnpartiet og i den tredje et sammenrast kammer oppført av flate steinheller (Hagen 1946:77-78). Trolig er dette spor etter begravelser eller rituelle handlinger, men uten gjenstandsfunn og nærmere dateringer er det vanskelig å si noe mer. Det er tidligere antatt at gravrøysene må være eldre enn selve bygdeborgen (Hagen 1999:110-111, 145-150). Slik jeg ser det, er ikke gravrøysene og borgen adskilte fenomener, men derimot intensjonelt anlagt i forhold til hverandre. Muligens skal i alle fall nedre del av borgen heller forstås som et gravgjerde eller en kultisk

innhegning (Olausson 1995), det vil si en steinmur som er bygd for å omslutte gravrøysene. Dersom dette stemmer, kan borgen være anlagt allerede i bronsealder, en tolkning som bygger på dens nære kobling til gravene. I tillegg kommer borgens store utstrekning og beliggenhet i et lavereliggende område som må ha egnet seg dårlig i forhold til en antatt forsvarsposisjon, som bygdeboger tradisjonelt tillegges (Fjeld 2007:27-28). Undersøkelser av liknende borger i Trøndelag (Ystgaard 2003) og i Uppland i Sverige (Olausson 1995) har gitt flere bronsealderdateringer. Senere bruksperioder er eldre og yngre jernalder og helt opp i middelalder. Flere av denne type anlegg kan like gjerne ha hatt andre funksjoner enn forsvar, som kultsteder og samlingsplasser.

To mindre borger ligger på Tittberget og Ileberget overfor Soten. De er mer typiske bygdeboger, både med hensyn til form og beliggenhet på høyder som kan tilsi en forsvarsfunksjon. Ingen gravrøys er finnes innenfor murene her. Det er spesielt med en slik konsentrasjon av bygdeboger. En forklaring kan være at de ligger like i grensen mellom grunnfjellsområdet og de rike jordbruksarealene som strekker seg fra denne sørvestre delen av Vestbygda og videre nordover og nordøstover. Borgene både avgrenser og markerer det som i forhistorisk tid må ha utgjort et viktig skille mellom landskapstyper. Mens jeg antar at borgen - eller gravgjerdet - på Sotenodden er den eldste, er de to mindre borgene mest sannsynlig anlagt i eldre jernalder.

Flere gravrøys ligger i nærområdet til Sotenodden. Like ved selve odden er det et felt med seks rundrøys, og deretter ytterligere tre rundrøys på rekke og rad langs strandlinja. I Hammerstadmarka sør for Soten er det to rundrøys. Nedenfor en av disse er det en konsentrasjon med skjørbrent stein i stranda, så her er det nok også en gammel boplass. Alle disse røysene er av anselig størrelse, men likevel mindre enn røysene på selve Sotenodden.

Helt i sør ligger Vethammerodden med seks gravrøys. Den nordligste er en rundrøys. I dette området er det også en kraftig steinrekke, men uten påviselig tilknytning til gravrøysa. Videre sørover er det en langrøys, med en liten steinrekke i forlengelse i den ene enden. Lenger sør er to

◀ **Figur 8**
En av gravrøysene på
Sotenodden.

Foto. Hilde R. Amundsen 2018

flotte rundrøysen forbundet med hverandre via en steinrekke, og utfra den nordligste går det en tilsvarende rekke. En stor røys ligger på den høyeste kollen. Fra denne går det en om lag 30 meter lang og kraftig steinmur i retning Mjøsa, og i tillegg er det mindre steinrekker ut fra røysa. Til sist kommer den sørligste røysa på odden; en mindre rundrøys. Disse steinrekkene er på et vis sammenlignbare med murene til borgen på Sotenodden, som likeledes markerer og forlenger røysene. Her på Vethammeren har vi samme fenomen, men i mindre format (se også Fjeld 2007:30). Spørsmålet er om ikke dette også skal ses som en form for gravgjerde, bare mindre og mye mer usammenhengende enn på Soten. Det samme gjelder de omtalte steinrekkene i tilknytning til gravrøysene på Frangsodden. En grundigere kartlegging av disse fenomenene er nødvendig for å gi grunnlag for nærmere tolkninger.

Sammenfatning

Løvkivene fra Hemstad og Gillund utgjør en viktig brikke i et puslespill om vår forståelse av fordums tider – og handler også på mange måter om å finne den berømte «nåla i høystakken»! Våre lokale flintflekker kan ses som et forsøk på å tildanne eller etterligne egentlige eller typiske sørskindinaviske løvkiver. Flekkene gjorde nok samme nytte i innhøsting av kornet eller til skjæring av siv

eller løv, selv om de var tilvirket med en enklere teknologi. Til sist ble de skjenket som offer til tidens guder, i sett på to og to, i tråd med rituelle ofringer av ekte løvkniver sør i Skandinavia. Flekkene ses her i sammenheng med oppkomsten av det eldste jordbruket i distriktet, og er videre relatert til et rikt funnmiljø i nærområdet med gjenstander, boplasser, myrlik, gravrøyser og bygdeborger, der murene på Sotenodden heller skal forstås som en kultisk innhegning eller et gravgjerde. Funnmiljøet inkluderer rike funn fra yngre bronsealder, samme periode som løvknivene sannsynligvis er fra. Sørvestre del av Stange Vestbyggd var et hellig landskap fra yngre steinalder til førromersk jernalder, og sikkert også lenger opp i tid.

Takk til:

Anders Högberg, Lotte Eigeland, Kjetil Skare, Anne Lene Melheim og Ingrid Ystgaard for gode kommentarer til manus og til Nils Aage Hafsal for bistand til kartet (Figur 1).

Litteraturliste:

- Amundsen, H.R. 2012. Fra differensiert landskapsbruk til grenseland? Endringsprosesser fra tidligneolitikum til førromersk jernalder mellom Mjøsa og Femunden. I A. Solberg, Stålesen, J.A. og Prescott, C. (red.), *Neolitikum. Nye resultater fra forskning og forvaltning*. Nicolay Skrifter 4: 147-167. Nicolay Arkeologisk Tidsskrift, Institutt for AKH, Universitetet i Oslo.
- Amundsen, H.R. 2011. *Mot de store kulturtradisjonene. Endringsprosesser fra tidligneolitikum til førromersk jernalder mellom Mjøsa og Femunden*. Avhandling for graden Ph.D. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Amundsen, H. R. 2006. En flintpil fra bronsealderen ved Hovinsholm. *Nes og Helgøya, Lokalhistorisk skrift 2006*: 11-26. Utgitt av Nes historielag, Nes på Hedmark.
- Amundsen, H. R. 2004. *Arkeologisk rapport. Arkeologisk undersøkelse av stein/bronsealderlokalitet ID 022475 (R 26) ved Mjøsa, Sotenodden, Hemstad østre gnr 129/bnr 1, Stange kommune, Hedmark fylke 2003*. Upublisert rapport, Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering (IAKK)/Topografisk arkiv, Universitetet i Oslo.
- Bjørn, A. 1934. Hedmarks Stenalder. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1931-1932*: 1-30.

- Boaz, J. 1997. *Steinalderregistrering langs Mjøsa 1997. Stange og Ringsaker, Hedmark fylke*. Upublisert rapport. Topografisk arkiv, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Bolin, H. 1999. *Kulturlandskapets korsvægar: Mellersta Norrland under de två sista årtusendena f.Kr.* Stockholm Studies in Archaeology 19, Stockholms universitet.
- Bukkemoen, G., Bjørkan og Skare, K. 2018. Humans, Animals and Water The Deposition of Human and Animal Remains in Norwegian Wetlands. *Journal of Wetland Archaeology*, DOI: 10.1080/14732971.2018.1459264.
- Fjeld, E. 1997. På sporet av de eldste menneskene i Stange. Om de pollenanalytiske undersøkelsene på Lindstad vestre i 1990. *Gammalt frå Stange og Romedal*: 5-11.
- Fjeld, E. 2007. Hellige landskap - en forsøksvis identifisering av et forhistorisk religiøst materiale. *Gammalt frå Stange og Romedal*: 26-45.
- Glob, P. V. 1965. *The Bog People*. Faber and Faber, London.
- Hafsten, U. 1958. Jordbrukskulturens historie i Oslo- og Mjøstrakten belyst ved pollenanalytiske undersøkelser. *Viking XXI/XXII*: 51-74.
- Hagen, A. og Nashoug, O. 1999. *Stangeboka I. Demringen*. Stange historielag, Stange.
- Hagen, A. og Skjeseth, S. 1991. *Ringsakerboka I. Opphavet*. Brøttum, Ringsaker og Veldre historielag, Brumunddal.
- Hagen, A. 1946. Frå innlandets steinalder: Hedmark fylke. *Viking X*: 1-93.
- Høeg, H. I. 1996. *Pollenanalytiske undersøkelser i "Østerdalsområdet" med hovedvekt på Rødsmoen, Åmot i Hedmark*. Varia 39. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Høeg, H. I. 2005. Appendix 2. Pollenanalytiske undersøkelser i Hamar, Hedmark i L. Pilo 2005. *Bosted – urgård – enkeltgård. En analyse av premisene i den norske bosetningshistoriske forskningstradisjon på bakgrunn av bebyggelsesarkeologisk feltarbeid på Hedemarken*: 505-548. Avhandling for dr.art.graden ved Universitetet i Oslo. Oslo Archaeological Series Vol.3, University of Oslo.
- Högberg, A. 2009. *Lithics in the Scandinavian Late Bronze Age. Sociotechnical change and persistence*. BAR international series 1932. Archaeopress, Oxford.
- Högberg, A. og Olausson, D. 2005. Flinta under yngre bronsåldern - några tankar om nu och då. I J. Goldhahn (red.), *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska Bronsålderssymposiet Del I, Göteborg 2003*: 97-122. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59, Göteborg.
- Johansen, Ø. 1981. *Metallfullnena i østnorsk bronsealder. Kulturtilknytning og forutsetninger for en marginalekspansjon*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, ny rekke nr.4, Oslo.
- Melheim, L. 2013: Fantes det virkelig en bronsealder i Norge? Periferiens rolle revurdert. *Fortid* 2013 (1):24-35.
- Myhre, B. 2002. Landbruk, landskap og samfunn 4000 f.Kr. – 800 e.Kr.. I *Norges landbrukshistorie, Bind I 4000 f. Kr. – 1350 e. Kr. Jorda blir levevei*: 12-213. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Nybruget, P.O. 1976. Et merkelig oldfunn fra Vestre Hemstad. *Gammalt frå Stange og Romedal*: 46-49.
- Olausson, M. 1995. *Det inneslutna rummet - om kultiska bägnader, fornborgar och befästa gårdar i Uppland från 1330 f.Kr. till Kristi födelse*. Studier från UV Stockholm. Riksantikvarieämbetet, arkeologiska undersökningar. Skrifter, nr. 9, Stockholm.
- Petersen, J. 1957. Hedemarken i hedensk tid. *Hedmarks historie. Første fellesbind*:261-355. Norsk Skoletidendes Boktrykkeri A/S, Hamar.
- Pilo, L. 2005. *Bosted – urgård – enkeltgård. En analyse av premisene i den norske bosetningshistoriske forskningstradisjon på bakgrunn av bebyggelsesarkeologisk feltarbeid på Hedemarken*. Avhandling for dr.art.graden ved Universitetet i Oslo. Oslo Archaeological Series Vol.3, University of Oslo.
- Resi, H. G. 2011. Tre skjeletter og en halsring fra førromersk jernalder deponert i vann og våtmark i Stange, Hedmark. *Viking 74*: 45–66.
- Sellevold, B. J. 2011. Myrskjeletter i Norge – en sjelden funngruppe. *Viking 74*: 67–86.
- Skjelsvik, E. 1972. Bygdeborger i Stange. *Gammalt frå Stange og Romedal*: 30-39.
- Skjelsvik, E 1973. "Strandbundne" fornminner i Stange. *Gammalt frå Stange og Romedal*: 44-56.
- Sensrud, O. 1969. *Innberetning om en topografisk-arkeologisk registrering i Mjosstrendene Hedmark/Oppland fylke, tidsrom 20/5 - 10/7 1969*. Upublisert rapport. Topografisk arkiv. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
- Vogt, D., Skare, K. og Eide, M.E. (red.). 2013. *Helleristninger fra Hedmark og Oppland*. Utgitt av Riksantikvaren, UiO - Kulturhistorisk museum, Hedmark fylkeskommune, Oppland fylkeskommune. Wera AS, Porsgrunn.
- Welinder, S.1998. Del I. Neolithicum – bronsålder 3900-500 f. Kr. I *Jordbrukets första femtusen år. Det svenska jordbrukets historia*: 13-236. Natur och Kultur/LTs förlag, Stockholm.
- Wyszomirski, M. 1979. Svenska depåfynd med s.k. lövkniar. *Fornvännen* 1979/3: 145-150.
- Ystgaard, I. 2003. Bygdeborger som kilde til studiet av samfunns- og maktforhold i eldre jernalder. *Primitive tider* 2003 6.årgang: 21-29.